

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه هنر اصفهان
دانشکده هنر ادیان و تمدن ها
گروه هنر اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته هنر اسلامی گرایش نگارگری

آداب معنوی در تعلیم هنر خوشنویسی با توجه به فتوٰت نامه ها و رسالات

استاد راهنما:

دکتر شهاب شهیدانی

دکتر جبار رحمانی

استاد مشاور:

دکتر جلیل جوکار

پژوهشگر:

سمیرا شفیعی

شهریورماه ۱۳۹۲

اظهارنامه دانشجو:

موضوع پایان نامه: آداب معنوی در تعلیم هنر خوشنویسی با توجه به فتوت نامه ها ورسالات.

استادان راهنما: دکتر شهاب شهیدانی و دکتر جبار رحمانی

اینجانب سمیرا شفیعی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته هنر اسلامی گرایش نگارگری دانشکده هنر ادیان و تمدن ها دانشگاه هنر اصفهان به شماره دانشجویی ۸۹۱۱۵۰۲۲۰۳ گواهی می نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان نامه توسط شخص اینجانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده مورد تأیید می باشد و در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. ب ه علاوه گواهی می نمایم که مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری ارائه نشده است و در تدوین متن پایان نامه چارچوب مصوب دانشگاه هنر اصفهان را ببطور کامل رعایت کرده ام.

امضاء دانشجو:

تاریخ:

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق، همچنین چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و اقتباس از این پایان نامه کارشناسی ارشد، برای دانشگاه هنر اصفهان محفوظ است.
نقل مطالب با ذکر منبع بلامانع است.

دانشگاه هنر اصفهان
دانشکده هنر ادیان و تمدن ها
گروه هنر اسلامی

**پایان نامه کارشناسی ارشد رشته هنر اسلامی گرایش نگارگری آقای/خانم
سمیرا شفیعی تحت عنوان :
آداب معنوی در تعلیم هنر خوشنویسی با توجه به فتوت نامه ها و رساله ها**

ارایه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای درجهی کارشناسی ارشد که در تاریخ..... توسط هیأت داوران زیر بررسی و با نمره.....درجه..... به تصویب نهایی رسید

- ۱- استاد راهنمای اول پایان نامه آقای دکتر با مرتبه علمی امضا
- ۲- استاد راهنمای دوم پایان نامه آقای دکتر با مرتبه علمی امضا
- ۳- استاد مشاور اول پایان نامه آقای دکتر با مرتبه علمی امضا
- ۴- استاد داور داخل گروه آقای دکتر با مرتبه علمی امضا
- ۵- استاد داور خارج از گروه آقای دکتر با مرتبه علمی امضا

مهر و امضای مدیر گروه

چکیده:

خوشنویسی همواره از منزلت و اعتبار والایی در جهان اسلام برخوردار بوده و پیوند راسخ این هنر با آموزه های معنوی قرآن، آن را در مسیر ذات و گوهر تعالیم عارفانه اسلام قرار داده است. حجم و کیفیت آداب معنوی در خوشنویسی و مراحل تعلیم آن سبب شده است که این هنر قدسی همواره پا به پای تحولات تاریخی عرفانی و صوفیانه گام بردارد. شیوه های تعلیم خوشنویسی خواه از منظر تعالیم شفاهی و سینه به سینه و خواه از منظر رسالات خوشنویسی گواهی است بر امتزاج و در هم آمیختگی آن با روند تصوّف. فتوّت که از جمله جریانهای اعتقادی با کارکردی اجتماعی در ایران اسلامی بوده، نیز در این پیوند و همگامی با آداب معنوی خوشنویسی و هنرهای وابسته به آن سهم بسزایی داشته است. به طور خاص از عصر مغولان به بعد روند فتوّت همانند تحولات خوشنویسی شتاب گرفته، به گونه ای که یکی از مهمترین مؤلفه های اعتقادی-اجتماعی این دوره تا عصر صفوی را شامل می گردد. این پژوهش ضمن توجه به مقوله ی فتوّت و خوشنویسی، آداب معنوی در روند تعلیم خوشنویسی را با سیر فتوّت نامه ها و رسالات آن بررسی می نماید. هدف از انجام این پژوهش، کشف رابطه بین هنر خوشنویسی و خوشنویسان با تصوّف و طریقت های فتوّت و همچنین میزان و نحوه ی تأثیر باورهای اهل فتوّت بر نحوه آموزش خوشنویسی است. سعی شده است به تأثیرپذیری رساله های خوشنویسی از فتوّت نامه های دوران خود اشاره گردد و تلاش بر این است که در این تحقیق برای پرسش های زیر پاسخی قانع کننده یافت شود:

تأثیر باورهای دینی و به ویژه تعالیم قرآنی بر آموزه های خوشنویسی چگونه است؟

رابطه خوشنویسی و خوشنویسان با تصوّف و طریقت های فتوّت چگونه بوده است؟

تأثیرپذیری رساله های خوشنویسی و هنرهای وابسته از فتوّت نامه ها در مراحل و آداب معنوی تعلیمی و

معیارهای عملی آن تا چه میزان بوده است؟

اگرچه باید پذیرفت که خوشنویسی و هنرهای وابسته به آن همواره زمینه های قوی و لازمی را برای پذیرش و تعامل آموزه های معنوی و تعامل با فتوآت نامه ها دارا بوده اند اما بنظر می رسد ، بخش مهمی از آداب معنوی در خوشنویسی برگرفته از فتوآت نامه هاست . لازم به ذکر است که یافته های این پژوهش از طریق روش های اسنادی : کتابخانه و اینترنت و روش های میدانی : مشاهده و مصاحبه گردآوری شده است .

کلیدواژه ها : فتوآت - تصوّف - خوشنویسی - تعلیم - پرورش .

فصل اول: کلیات

۱	۱	مقدمه
۲	۴	۱ بیان مسأله (تعریف موضوع پژوهش)
۳	۳	۱ اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش
۳	۴	۱ اهداف پژوهش
۳	۵	۱ چارچوب نظری پژوهش
۳	۶	۱ روش پژوهش
۴	۷	۱ قلمرو زمانی پژوهش
۴	۸	۱ روش نمونه گیری و تعیین حجم نمونه
۴	۹	۱ ابزارهای گردآوری داده ها
۴	۱۰	۱ روش تجزیه و تحلیل داده ها
۵	۱۱	۱ محدودیتهای پژوهش
۵	۱۴	۱ شرح واژه ها و اصطلاحات به کاررفته در پژوهش

فصل دوم: نگاهی به تاریخ تصوف، فتوت و هنر خوشنویسی در اسلام و ایران

۹	۲	۱ نگاهی به تاریخ تصوف اسلامی
۹	۲	۱ تعریف تصوف
۱۲	۲	۲ تاریخچه تصوف در اسلام
۱۶	۲	۲ بررسی مفهوم و تاریخچه فتوت
۱۶	۲	۲ تعریف فتوت
۲۱	۲	۲ مروری بر تاریخ فتوت
۲۵	۲	۲ مفهوم خوشنویسی اسلامی و نگاهی به تاریخچه خوشنویسی
۲۵	۲	۲ مفهوم خوشنویسی
۲۸	۲	۲ نگاهی به تاریخ خوشنویسی و تعامل آن با فرقه های صوفیانه

فصل سوم: فتوت نامه ها و رسالات خوشنویسی

۳۹	۳-۱	معرفی فتوت نامه ها و رسالات خوشنویسی
۳۹	۳-۱-۱	معرفی فتوت نامه ها
۴۴	۳-۱-۲	معرفی رسالات خوشنویسی

فصل چهارم : بررسی آداب معنوی در تعلیم خوشنویسی و تعامل آن با فتوّت نامه ها

۴-۱ نگاهی به شیوه تعلیم در خوشنویسی.....۴۹

۴-۲ نگاهی به آداب معنوی در رساله های تعلیمی خوشنویسی.....۵۹

۴-۳ مفهوم تربیت و جایگاه آن در رساله های خوشنویسی.....۵۹

۴-۴ تحلیل آداب معنوی در رسالات خوشنویسی و تعامل آن با فتوّت نامه ها.....۷۳

فصل پنجم : نتیجه گیری.....۹

فهرست عكسها

صفحه	عنوان
۵۱.....	عكس (۱-۴)
۵۱.....	عكس (۲-۴)
۵۱.....	عكس (۳-۴)
۵۴.....	عكس (۴-۴)
۵۴.....	عكس (۵-۴)
۵۵.....	عكس (۶-۴)
۵۵.....	عكس (۷-۴)
۵۶.....	عكس (۸-۴)
۵۶.....	عكس (۹-۴)
۵۷.....	عكس (۱۰-۴)
۵۸.....	عكس (۱۱-۴)
۷۴.....	عكس (۱۲-۴)

پیشگفتار:

این رساله در پنج فصل تنظیم شده است. فصل اول کلیات پژوهش را شامل می‌گردد. در فصل دوم، سعی شده است که شناختی کلی و مروری اجمالی بر تاریخچه موضوعات مورد بحث، یعنی «تصوّف»، «فتوّت» و «مقوله خوشنویسی» ارائه شود. در بخش اول، با نگاهی اجمالی به تاریخچه تصوّف، چگونگی شکل‌گیری آن از آغاز تا پایان دوره صفوی و نیز آدابی که در این جریان فکری باید رعایت شود، اشاره خواهد شد. در این بخش به مفاهیمی چون فناپذیری و ریاضت‌کشی از طرف صوفی و همچنین طی طریق کردن (سیر و سلوک برای رسیدن به مقصود)، پرداخته می‌شود تا از این طریق به ارتباط این مفاهیم با آنچه در نگاه هنرمندان آن دوره دیده می‌شد پی‌برد. به بیان دیگر با درک مفهومی مانند فناپذیری می‌توان به دیدگاه هنرمندانی نزدیک شد که معتقد بودند آنچه به واسطه قلم ایشان پدیدار می‌شود، آیت حق است و از فضل اوست و خود را هیچ می‌پنداشتند. با دانستن مراحل سیر و سلوکی که در تصوّف وجود دارد می‌توان از روند سیر و سلوک افرادی که قصد ورود به دسته جوانمردان را دارند، درک عمیق‌تری پیدا کرد. با تعاریفی که از تصوّف ارائه شده است، خواننده با مفهوم کلی این مقوله آشنا شده و از سوی دیگر با فهم بسترهای تاریخی تصوّف، درک روشن‌تر و آگاهانه‌تری از نوع دریافت و باورهای عرفانی و صوفیانه به دست می‌آورد.

از آنجایی که رسیدن به تعریفی جامع از تصوّف کاری بس دشوار است، در این مجال به تعاریفی پرداخته شده که به نوعی در برگیرنده مفاهیمی مرتبط با موضوع این رساله است. در بخش دوم از این فصل، مفهوم فتوّت و جوانمردی بررسی شده و مروری کوتاه بر تاریخچه آن از آغاز تا پایان دوره صفویه بیان می‌گردد. به گونه‌ای آشکار، فتوّت و جوانمردی، مقوله‌ای است که به شدت مورد توجه بوده و از زوایای مختلف با نگاه‌ها و اندیشه‌های گوناگون به آن پرداخته شده است. تأکید فتوّت بر جنبه‌های عرفانی و اجتماعی - دو مقوله‌ای که در ارتباط با خوشنویسان اهمیت دارد - مدّ نظر این پژوهش خواهد بود، همچنین سعی خواهد شد که به پیوند و ارتباطی که بین فتوّت و تصوّف وجود دارد توجه شود. مشخص است که بین فتوّت به عنوان گونه‌ای از تشکیلات اجتماعی و فتوّت به عنوان یک آیین اخلاقی و معنوی، تفاوتی محسوس وجود دارد. فتوّت به عنوان تشکیلات اجتماعی، ریشه در طبقه عیاران دارد و فتوّت به عنوان تشکیلات معنوی، ریشه در تصوّف دارد و البته این منشأ عیاری و باورهای صوفیانه در معنای فتوّت به هم گره خورده و تصوّف اجتماعی یا عامیانه را در فتوّت

متجلی می کند. بنابراین در این بخش از پژوهش، هم به تعریف لغوی فتوت و هم به کارکردهای اجتماعی و صوفیانه این آیین اشاره خواهد شد. در بخش سوم از این فصل، تلاش بر این است که به تعریف و تاریخچه ای کوتاه از خط و خوشنویسی پرداخته و به طور بسیار مختصر پیدایش خط و مراحل رشد خوشنویسی توسط بزرگان این حیطه بیان گردد. از آنجایی که دوره های خاصی از تاریخ ایران مد نظر این پژوهش است (از دوره حمله مغول تا اواخر دوره صفوی)، به طور مفصلتری به تاریخچه خوشنویسی و معرفی خوشنویسان و بزرگان این ادوار پرداخته می شود. ضمناً با توجه به مطالب ارائه شده در دو بخش قبلی، سعی خواهد شد به رابطه ی میان دو مقوله «تصوف و فتوت» و «خوشنویسی» پرداخته شود.

در فصل سوم به معرفی رساله های خوشنویسی و فتوت نامه های ادوار مورد نظر پژوهش و ویژگی هایی که هر یک در خود دارند اشاره و در این فصل ضمن معرفی عناوین فتوت نامه ها و رساله ها، دلیل نگارش آنها و اینکه با چه هدفی نگارش شده اند مورد بررسی قرار می گیرد و نیز در مقایسه ای کلی، ویژگی های مشترکی که بین هر یک وجود دارد بیان می شود.

فصل چهارم که به تعبیری می توان گفت اصلی ترین بخش این رساله محسوب می شود، به سه بخش عمده تقسیم شده است. در بخش اول به شیوه عملی تعلیم خوشنویسی پرداخته شده و نحوه و چگونگی آموزش خوشنویسی در گذشته را با توجه به متون و رساله های خوشنویسی بیان کرده است. مراحل آموزش خوشنویسی از ابتدا تا مرحله استادی به صورت مختصر توضیح داده شده و به نحوه آشنایی هنرجو با ابزار کتابت و آغاز به کتابت وی با کسب اجازه از استاد اشاره شده است. بخش بعدی این فصل مربوط به آداب معنوی موجود در رساله های خوشنویسی است که با آموزش و تعلیم ارتباط مستقیم دارد و خوشنویس، ضمن پرورش یافتن توسط استاد خویش و یادگرفتن شیوه های عملی خوشنویسی، به صورت ناخودآگاه باید با آداب معنوی این هنر نیز آشنا شود. در این مرحله خوشنویس ملزم به رعایت این آداب می گردد. این آداب همگی از لابه لای متون رساله های خوشنویسی و یا گاهی از متن زندگی نامه های خوشنویسان بزرگ دوره های مورد نظر پژوهش استخراج شده اند و تلاش بر این است که پس از معرفی و بازبانی این آداب معنوی، تأثیری که این آداب در تعلیم و یادگیری این هنر داشته را بیان کند. در بخش سوم، برخی از این آداب معنوی به صورت جداگانه تحلیل و با آداب معرفی شده در فتوت نامه ها مطابقت داده شده است. سعی گردیده است که آداب و شرایط فتوت که در رسالات فتوت نامه ها به آن اشاره کرده اند را با آداب معنوی که در رساله های

خوشنویسی وجود دارد تطبیق و مقایسه شود و به این نکته مهم توجه گردد که تا چه اندازه رساله های خوشنویسی و خوشنویسان آن دوران تحت تأثیر فتوت نامه ها و آداب معنوی اهل فتوت بوده اند .
در خاتمه نیز نتیجه گیری از ماحصل پژوهش ارائه گردیده است.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱ مقدمه

اسلام همچون سایر ادیان الهی و بلکه به گونه ای منسجم تر و در قالب وحی الهی و کلام قرآن که هرگز دستخوش اعوجاج و تزلزل قرار نگرفت، سرچشمه و منبع بسیاری از آموزه های معنوی و نیز آفریده های هنری است. تصوف و به تبع آن فتوت با هر تعریف و نگاهی به گونه ای برآمده از قرآن و سیره زهد و تقوی پیامبر و اولیای دین اسلام است. خوشنویسی اسلامی نیز به همین سان و بلکه بی پیرایه تر از جریان تصوف، ارتباط عمیق تری با قرآن و آموزه های معنوی دارد. آداب معنوی در فرآیند تعلیم خوشنویسی عمدتاً حول تعالیم شفاهی و رسالات خوشنویسی می چرخد و از این رو توجه به هر دو امر ضروری است. از آنجا که در هر دو جریان (تصوف و خوشنویسی) آموزه های مؤکد معنوی قرار دارد بی گمان این دو حوزه نمی توانسته اند جدا از هم و بی ارتباط با یکدیگر باشند. بتدریج از دل تصوف آئین فتوت که سابقه ای بس طولانی در ایران داشت، پدیدار شد و تشکیلات و تأثیرات اخلاقی و اجتماعی خود را نشان داد.

وسعت و دامنه تصوف و نهاد فتوت از یکسو و ارزش و اهمیت خوشنویسی در جهان اسلام و بویژه ایران دامنه تعامل و تأثیرات این دو مقوله را بیشتر نمود. خوشنویسی ضمن آنکه شیوه های خاص تعلیم را در خود باور نموده که شامل انواع خطوط، سبک ها و شیوه های مهم خوشنویسی است. مراحل تعلیم و آداب معنوی خود را در ارتباط با حوزه های معنوی از جمله فتوت به تکامل رسانده است. آداب معنوی در تعلیم هنر خوشنویسی همچون فتوت نامه ها با این فرض که فرآیند خوشنویسی و فعالیت در این زمینه امری مقدس است آغاز می گردد اما در مراحل مختلف تعلیم اموری چون زهد و تقوی، احترام مضاعف به استاد، پاکدلی، و مردممداری و داشتن اخلاق پاکان، عزلت و انزوا به شرط مشق و تقوی دل، صبر و توکل به خداوند تا رسیدن به مرحله ای که ارزش کار خوشنویس جنبه تقدس پیدا کند، همگی از جمله مسائلی است که در ارتباط با اصول اهل فتوت معنا می یابد. نباید فراموش کرد که مایه اصلی کار خوشنویسان همواره کتابت قرآن و متون عرفانی و ادبی بوده است و از این رو در تاریخ این هنر قدسی هیچگاه کلام و عبارت هذل و سخیف وجود ندارد و لذا هنر خوشنویسی بیش از سایر هنرهای اسلامی بستر مناسبی برای تأثیرپذیری از آموزه های معنوی تصوف و اهل فتوت داشت.

۲-۱ بیان مسأله (تعریف موضوع پژوهش)

خوشنویسی از مهمترین هنرهای اسلامی است که بی گمان در طول تاریخ اسلام یکی از شریف ترین و معنوی ترین هنرهایی است که توسط مسلمانان خلق شده است. راز این عظمت و اعتبار در واقع چیزی جز پیوند خوشنویسی با کلام وحی قرآن نیست. نگارش آیات قرآن با زیبایی تمام و همچنین عمل به این آیات همواره دغدغه خوشنویسان بوده و لذا در سنت خوشنویسی اسلامی روند تعلیم و انتقال دستاوردهای هنرمندانه خوشنویسان با مؤلفه ها، باورها و اعمال معنوی خاصی همراه شده است. شکل گیری تصوّف اسلامی اگرچه از همان قرون اولیه اسلامی بود اما به طور رسمی تر از قرن هفتم و دوره مغول همراه رشد و گسترش بیشتر فرقه های فتوّت آغاز شد و مقصود این فرقه های فتوّت از داشتن چنین تشکیلاتی، واداشتن طبقه عام به رعایت اخلاق حسنه و ترک عادات ذمیمه بود. آنها مرام، آداب، احکام و علائم خاصی داشتند که مجموع آنها در رسالاتی به نام فتوّت نامه مدوّن شده است. در بررسی متون فتوّت نامه ها، نمونه هایی تدوین یافته از یک نظام کامل تربیتی که همچنین منجر به آفرینش های عظیم هنری شده، دیده می شود. با دقت نظر در این اصول، می توان به راهکارهای معنوی برای آموزش هنرهای سنتی دست یافت. آموزش این متون بیشتر معطوف به بُعد روحانی انسان است تا بعد مادی. تحلیل مجموعه رسالات فتوّت نامه ها می تواند مبانی فکری خاص هنرمندان ایرانی که آثار شگرف و بدیعی در زمینه هنر ایرانی-اسلامی به وجود آورده اند را تا میزان قابل توجهی مشخص و راه را برای درک بهتر مؤلفه های آموزشی هنرهای سنتی ایرانی باز کند (فیزایی، ۱۳۸۷). در بررسی متون فتوّت نامه ها که مربوط به پرورش و آموزش شاگرد است، ابتدا باید مایه اساسی کار از متون اصلی استخراج شود، در مرتبه دوم باید یک نظام کاملاً تربیتی را ترسیم نماید و همه اجزا و اندام هایی که در ساختمان این نظام مورد نیاز است مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. در ایران اسلامی نیز، خوشنویسان، رسالاتی در زمینه خوشنویسی و شیوه تعلیم برای صنف خود نگاشتند که خود را ملزم به رعایت آن آداب می دانستند، اغلب این رسالات از عصر ایلخانی به بعد تدوین شده و اغلب آنها به شیوه های نظری و عملی، در تعلیم خوشنویسی و در ارتباط با تعالیم اخلاقی توجه بسیاری نشان داده اند.

در این پژوهش سعی شده با توجه به رسالات و فتوّت نامه های فارسی موجود از دوره مغول تا صفوی به جمع آوری آداب معنوی که مورد توجه بسیار هنرمندان آن دوره قرار داشته، پرداخته شود و تأثیر این آداب در نحوه آموزش و پرورش هنرمندان بزرگ و شهیر آن دوره در ایران را مورد بررسی قرار دهد. به عبارت دیگر این پژوهش به دنبال بررسی جایگاه آداب معنوی در سنت های آموزش هنر خوشنویسی در تمدن اسلامی است.

آموزش در تمدن اسلامی، بالأخص در عرصه هنر، ترکیبی از تکنیک های هنری و آموزه های معنوی بوده است، به همین علت این سنن آموزشی، علاوه بر تربیت هنرمند، به دنبال تربیت افرادی صاحب مکارم اخلاقی و معنوی نیز بوده اند. فهم رابطه باورهای معنوی و اخلاقی و روش های آموزش و تعلیم هنر در تمدن اسلامی وبخصوص در عرصه های هنر خوشنویسی در ارتباط با فتوت نامه های موجود به زبان فارسی از دوره مغول تا صفویه، موضوع اصلی این پایان نامه است.

۳-۱ اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش

توجه به آداب معنوی در تعلیم و تربیت اسلامی و بهره گیری از این میراث ارزشمند از یکسو و شناسایی و احیاء این امر از سوی دیگر، پژوهش مذکور را از ارزش و اهمیت خاصی برخوردار کرده است. همچنین رویکرد نوین به شیوه های آموزشی خوشنویسی، مستلزم تأمل درست در روش ها و شیوه های خوشنویسان بزرگ گذشته است. در این راستا موضوع این پژوهش هم از نظر شناخت رابطه سنت های معنوی و هنر خوشنویسی در گذشته و هم از لحاظ کاربرد این رابطه در جهان امروز، برای تقویت درونمایه های اخلاقی و معنوی هنر در دوران مدرن، اهمیت خاصی دارد.

۴-۱ اهداف پژوهش

این تحقیق به دنبال آن است که با بررسی آداب معنوی موجود در رساله های آموزشی، به میزان و نحوه تأثیر باورهای دینی و تعالیم معنوی قرآنی بر نحوه آموزش به ویژه آموزه های خوشنویسی پی ببرد. در ادامه سعی شده است که رابطه هنر خوشنویسی و هنرمندان خوشنویس را با تصوف و طریقت های فتوت مشخص کند و میزان تأثیرپذیری رساله های خوشنویسی از فتوت نامه ها را تحلیل و بررسی نماید.

۵-۱ چارچوب نظری پژوهش

بی تردید ادوار مورد بحث این رساله از جمله مهمترین دوره های تاریخی ایران از حیث اهمیت تصوف، فتوت و خوشنویسی است لذا در این پژوهش سعی شده است که با رویکردی تاریخی و تحلیلی همراه با در نظر گرفتن شیوه مطالعات در حوزه هنر موضوع مورد بررسی قرار گیرد.

۶-۱ روش پژوهش

این تحقیق از نظر هدف بنیادی و نظری محسوب می شود و از نظر روش ، کتابخانه ای - اسنادی است.

۷-۱ قلمرو زمانی پژوهش

قلمرو زمانی این پژوهش از دوره ایلخانی تا دوره صفوی (۶۵۶-۱۱۳۵ ه.ق) را در بر می گیرد.

۸-۱ روش نمونه گیری و تعیین حجم نمونه

در این پژوهش از یکسو رسالات و فتوآت نامه ها در دوره زمانی مدّ نظر این پژوهش مورد بررسی واز سوی دیگر مجموعه رسالات مهم خوشنویسی در این دوره مورد توجه قرار گرفته اند. لازم به ذکر است برای تحلیل و استخراج داده ها از رسالاتی استفاده شده است که به زبان فارسی به چاپ رسیده اند .

۹-۱ ابزارهای گردآوری داده ها

این تحقیق به صورت کتابخانه ای - اسنادی تهیه شده است . به این صورت که در مرحله اول در مورد فتوآت و آداب تربیتی موجود در فتوآت نامه ها و سپس رسالات فارسی موجود در خوشنویسی که مربوط به دوره زمانی خاص (ادوار مغول تا صفوی) بوده اند، مطالعات کتابخانه ای انجام گرفته است . در مرحله بعد به طبقه بندی و تحلیل مطالب گردآوری شده پرداخته می شود و در نهایت با تجزیه و تحلیل داده ها، هدف مورد نظر پژوهش مشخص می گردد.

۱۰-۱ روش تجزیه و تحلیل داده ها

روش تجزیه و تحلیل داده ها بر اساس مقایسه صورت گرفته است .

۱۱-۱ محدودیتهای پژوهش

محدودیت های پژوهش در این رساله نخست حجم زیادی از تعالیم معنوی در سنت خوشنویسی به شکل شفاهی و پراکنده است. ضمناً حجم زیادی از رسالات خوشنویسی به زبان عربی و یا به زبان فارسی اما چاپ نشده و بصورت نسخ خطی می باشد که دسترسی به آن آسان نیست از سوی دیگر همین مشکلات فراروی مطالعات پیرامون فتوآت نامه ها نیز وجود دارد با این توضیح که امروزه نشان و خبری از تشکیلات آئین فتوآت و تصوف همچون دوره ها و ازمنه سابق نیست.

۱۲-۱ شرح واژه ها و اصطلاحات به کاررفته در پژوهش

فتوت: واژه عربی فتی که جمع آن فتیان است، بر مفهوم جوانی - از شانزده تا سی سالگی - دلالت می کند. معادل فارسی آن «جوان» است. جوانمرد که معادل فارسی فتی است و معنای مجازی آن «سالک» یا زائر معنوی است، کسی است که حقیقت باطنی انسان را درک کرده و به مرحله جوانی جاودانه روح نایل گردیده باشد. (هانری کربن، ۱۳۶۳: ۴)

تصوف: از مجموع صدها تعریفی که صوفیه از تصوف عنوان نموده اند از قبیل: انقطاع از خلق، بذل روح و با شادی در عزلت بودن با خدا، تصفیه باطن از تیرگی، تهی دستی با خوشدلی و بی اعتنائی به عوارض دنیا و... می توان گفت تصوف یعنی ایمان به خدا و صعود و تعالی روح و فکر بشر به سمت پروردگار.

خوشنویسی: خوشنویسی به معنای زیبانویسی یا نوشتن همراه با خلق زیبایی است. گاهی درک خوشنویسی به عنوان یک هنر مشکل است. به نظر میرسد برای درک و لذت بردن از تجربه بصری خوشنویسی باید بدانیم خوشنویس افزون بر نگارش یک متن، سعی داشته اثری با ارزش های زیبایی شناختی خلق کند. از این رو خوشنویسی با نگارش ساده مطالب و حتی طراحی حروف و صفحه آرای متفاوت است. همچنین از آنجایی که این هنر جنبه هایی از سنت را در دل خود دارد، باید آن را تا حدی از تاپو گرافی که مبتنی بر ارزش های گرافیکی مدرن و کارهای چاپی است، متمایز کرد. خوشنویسی تقریباً در تمام فرهنگ ها به چشم می خورد، اما در مشرق زمین و به ویژه در سرزمین های اسلامی و ایران در قله هنرهای بصری واقع است. خوشنویسی اسلامی و پیش از آن خوشنویسی ایرانی تعادلی است حیرت انگیز میان تمامی اجزا و عناصر تشکیل دهنده آن. تعادل میان مفید و مورد مصرف بودن از یکسو و پویایی و تغییر شکل یابندگی آن از سوی دیگر با تعادل میان قالب و محتوا که با آراستگی و ملایمت تام و تمام می تواند شکل مناسب را برای معانی مختلف فراهم کند. (لغت نامه دهخدا)

تعلیم و تربیت: تعلیم آموختن علوم و فنون است و تربیت ترقی دادن قوای روحانی و پرورش یافتن طبع انسانی است به درک فضائل و ترک رذائل. ممکن است آدمی تحصیل کند ولی تکمیل طبع ننماید مانند شخصی که احکام و قوانین قضایی را که نتیجه تعلیم است حاصل کرده باشد اما ملکات تقوی و عدالت را که نتیجه تربیت است فاقد باشد. چنین شخصی تعلیم یافته ولی تربیت نشده است. در واقع تربیت پرورش روح و اغراض ارزشمند اخلاقی - اجتماعی و تعلیم و آموزش تنها انتقال مفاهیم بر ذهنیات را بدون توجه به پرورش روح دنبال میکند.

(میرزا احمد خان بدر: مجله تعلیم و تربیت: ۱۳۰۴. شماره ۹-۸)

آداب معنوی در هنرهای اسلامی: آداب در لغت نامه معین و دهخدا «رسوم و عادات» معنی شده است. در فرهنگ دهخدا همچنین، کلمه معنوی در لغت به معنای حقیقی و راست و اصلی، ذاتی و مطلق و باطنی و روحانی

و مقابل مادی ، صوری و ظاهری آمده است. در واقع معنوی یعنی معنایی که فقط به وسیله قلب شناخته می گردد و زبان را در آن بهره ای نیست. (لغت نامه دهخدا)

در کل در تعریف آداب معنوی می توان چنین گفت که سنت ها و رسومی که برای رسیدن به آن و شناخت آن و همچنین عمل کردن به آنها نیاز به حضور و آمادگی قلبی و باطنی است. رسوم و عاداتی که رعایت کردنشان مستلزم داشتن یک روح پاک و یک قلب تزکیه شده می باشد.